

Ивайло Марков. Миграции и социо-културна динамика. Албанците от Република Македония.

София. ИК Гутенберг, 2015. 407 с.

След разпадането на Източния блок и в контекста на разностранните и все по-обхватни глобализационни процеси в световен план и особено в Европа се развива съвършено нова по количествени и качествени измерения мобилност. Вследствие на пропастта между двете икономически и социални реалности – тази на бившите социалистически страни и тази на стра-

ните, които не са засегнати от социалистическото развитие и от последвалия уродлив капитализъм, от началото на 1990-те години големи групи хора мигрират от първата във втората реалност, за да търсят по-добри условия на живот „сега“ и по-добри перспективи за бъдещето. Миграциите са разнообразни, зависят от много фактори и водят на практика до необозрими последици на микро, мезо и макро равнище. В съответствие с това българската антропология вече може да се похвали с голям брой изследвания на постсоциалистически трудови миграции във всевъзможни дестинации, а напоследък и с няколко проучвания на нетрудови форми на мобилност. Логично обаче българските учени се интересуват предимно от процеси, засягащи българската битийност поне по един миграционен параметър – субекти или пространство: например миграциите на българи, турци, цигани, каракачани и др. български граждани към страните от „западния свят“ или към „прародината“; мобилността към България на представители на диаспорични общности като например бесарабските българи; имиграцията в България на гърци, руснаци, араби, азиатци, африканци и др.

На този научно-тематичен фон ярко се откроява книгата „Миграции и социо-културна динамика. Албанците от Република Македония“, издадена от ИК „Гутенберг“ през 2015 г. в рамките на проект „Стимулиране развитието на научния потенциал в изследванията на културната памет, културното наследство и идентичности”¹. Освен че това е първото цялостно антропологично

¹ Проектът бе осъществен в периода 2013–2015 г. под ръководството на доц. д-р Ана Лулева от ИЕФЕМ-БАН с финансовата подкрепа на Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“, BG051PO001–3.3.06 „Подкрепа за развитието на докторанти, постдокторанти, специализанти и млади учени”, съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския социален фонд.

проучване по тази тема, предметът и обектът му на изследване, ясни от самото заглавие, нямат особено отношение към българската реалност², а е направено от български учен – колегата от ИЕФЕМ-БАН гл. ас. д-р Ивайло Марков. Едно от големите достойнства на неговата работа с приносно значение е, че се основава, освен на архивни и статистически източници, и на собствено теренно проучване. Материалите от него са умело използвани в текста и допринасят много както за неговата увлекателност, така и за дълбочината на анализа.

Монографията се състои от увод, четири глави и заключение. Приложена е впечатляваща по количество библиография (над 320 заглавия без интернет-източниците), както и снимков материал, изобразяващ част от материалните последици от трудовата миграция – къщи, заведения, хотели и магазини – собственост на мигрантите, както и обществени сгради (например джамии и училища), построени или реновирани със средства, събрани от мигрантите. Струва си да се отбележи, че авторът представя структурата на текста си чрез едно изключително подробно, подредено и поради това полезно за читателя съдържание, което подсказва стил на работа, който улавя детайли и нюанси, а това е характерно само за такъв изследователски поглед, за който няма маловажни неща. Впрочем още в началото на уводната част (с. 20–32) е поет ангажимент за „един по-нюансиран поглед към миграционната проблематика – чрез разкриване на динамиката на миграционните процеси, взимайки под внимание честото преплитане на множество различни задвижващи и поддържащи ги фактори, съвместното съществуване и преливане на един в друг тип миграционна активност“ (с. 21). Без колебание може да се каже, че заявката е изпълнена по всички изисквания на научния метод.

Първата глава е особено ценна за българската публика, защото ѝ дава рядката възможност да се запознае на български език с „основните теоретични подходи за изследване на миграциите“ (с. 30). Трябва да подчертая, че това е един стегнат и въпреки това много информативен теоретичен преглед, който е резултат от огромен труд. Тук е мястото да отбележа, че книгата е преработен вариант на дисертационното изследване на И. Марков като докторант в ИЕФЕМ-БАН с научен ръководител доц. д-р Петко Христов, като текстът е претърпял предимно структурни промени, но на места, особено в теоретичен план, се забелязват и съдържателни корекции. Авторът е поел „риска“ да подходи критично и да даде своята оценка на разгледаните теории, с което всъщност отваря за пръв път в българската етнология дискусията за качествата и релеванността на миграционните теории. Въпреки корекциите не става все пак съвсем ясно какви по-общо са изискванията на изследователя към една система от съждения, така че да може да я нарече „теория“. Откриването и формулирането на валидни закономерности в социалните науки е стремеж, който рядко се е увенчавал с ус-

² Изключение правят албанската колония в София от края на 19 и началото на 20 в. (с. 184–187) и спорадичните албански миграции към България в периода между двете световни войни (с. 199–201).

пех, но примери все пак има и точно те изгълват със смисъл термина „теория“. Такива например са миграционната теория за привличащите и отблъскващите фактори (push/pull-теория), теорията за смяната на социалните статуси на Пиер Бурдийо и т. н. Отдавна е налице изследователски консенсус относно липсата на единна теория, приложима и, подчертавам – достатъчна за анализа на всички миграционни движения. И. Марков изразява личната си убеденост, че „създаването на някаква метатеория за миграциите, всеобхватна и всеобясняваща, е невъзможно, а и едва ли е необходимо“ (с. 36) – теза, с която мога напълно да се съглася. Трябва обаче да отбележа, че в теоретизирането на миграциите иманатоварени с теоретична претенция разработки, чийто обяснителен потенциал не е особено висок като например теорията за транснационалната миграция. За тяхната аргументация изследователите привеждат и анализират подходящи за целта примери – методологичен проблем, идентифициран от Ханс-Йоахим Хофман-Новотни³ преди около половин век. Положителната оценка на И. Марков на основанията за това подобен тип подходи да бъдат представяни като „теории“ е съпроводено от тясно разбиране и от там маргинализиращо отношение към една концепция, която притежава безспорни теоретични характеристики – споменатата push/pull-теория. Марков, присъединявайки се към изследователите, които намират тази теория за „опростенческа“, „едностранчива“ и „а-исторична“ (с. 40–41), изтъква, че „заради способността си да включи най-разнообразни фактори, които играят роля при вземането на решение за миграция, както и възможността да интегрира и други теоретични достижения, тази парадигма (...) е посочвана като възможност за постигане на генерален поглед върху трудовите миграции“ (с. 40). Налага се да изразя несъгласие с тази интерпретация на позицията на привържениците на push/pull-модела към неговата идейна постановка. Има съществена смислова разлика между следните две твърдения: а) тази теория е достатъчна за обяснението на всички/повечето случаи на миграция; б) тази теория е необходима за обяснението на всички/повечето случаи на миграция. Именно първото твърдение би било признаване на въпросната теория за „генерална“ – нещо трудно представимо в областта на социалните науки. Второто твърдение е много по-близо до разбирането на привържениците на push/pull-концепцията, а именно признаването на нейните не „генерални“, а въобще теоретични качества заради обстоятелството, че предлага обяснение на зараждащите и отчасти поддържащите миграциите фактори, което обяснение е със статут на закономерност поради това, че трудно може да бъде намерена миграционна ситуация, в чието осмисляне и анализ да не участва push/pull-перспективата. Освен това тази перспектива по един или друг начин се експлоатира от всички теории, занимаващи се с възникването и донякъде с развитието на трудова миграция. Ето защо дискусийна остава тезата на автора, че push/pull-теорията притежава „възможността да интегрира и други

³ Вж. Hoffmann-Nowotny, Hans-Joachim 1970: Migration. Ein Beitrag zu einer soziologischen Erklärung. Stuttgart.

теоретични достижения“ (с. 40). По-приемливо изглежда допускането, че другите подходи черпят вдъхновение от основната идея на push/pull-теорията и в отделни свои аспекти представляват нейни варианти. Така например основно твърдение на неокласическата теория е, че „обемът и посоките на миграциите са силно зависими от разликата в заплатите между изпращащите и приемащите страни“ (с. 37) – анализ, който спокойно може да бъде представен като част от push/pull-модела. Подобна е ситуацията при теорията за двойствения пазар на труда, теорията за новата икономика на трудовата миграция, теорията за световната система, теорията за миграционните системи. Всички те според автора играят роля за разбирането на зараждането на миграционните движения на албанците от Македония (с. 70). Една от основните причини да не се разпознава оптимално потенциалът на теорията за привличащите и отблъскващите фактори е нейното използване само на макро равнище. Пример за това е въвеждането в теоретичния синтез на изследването на теорията за натрупващата се причинност, която отдава значение на нарасналите неравенства по отношение на доходите, резултат от по-ранните миграции, усещането за относителна бедност и промените вследствие на миграцията вкусове в материалната сфера и консуматорски нагласи (с. 73). Ако push/pull-моделът се прилага и на микро и мезо ниво, би бил подходящ инструмент за подобен анализ. За обяснение на продължителността и устойчивостта на миграцията и въобще за разкриване на процесуалната ѝ същност Марков използва социалния мрежови анализ и по брилянтен начин очертава водещото за динамиката на процесите значение на „генерирания в рамките на мрежите социален капитал“ (с. 72). Намирам за дискусивно окачествяването на концепцията от началото на 1990-те години на Nina Glick-Schiller, Linda Basch и Cristina Blanc-Szanton⁴ като „теория“. Неведнъж е отбелязван нейният по-скоро описателен, отколкото аналитичен характер. Като се имат предвид изтъкнатите от автора критики към транснационалния подход (с. 67–68), изглежда по-коректно транснационализмът да се разглежда не толкова като начин за конструиране на логическа последователност от закономерности (теория), колкото като най-новият принос в миграционната типология⁵. Находчиво попадение с безспорна приносна стойност е анализът на И. Марков за локализирането на транснационализма, обусловено от силната локална (а не национална) идентичност на албанците от Македония.

⁴ Glick-Schiller, Nina; Linda Basch; Cristina Blanc-Szanton 1995: From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. – In: *Anthropological Quarterly*, 68: 1, 48–63. Авторите въвеждат термина „трансмигранти“, обозначавайки имигрантите, чийто всекидневен живот и идентичности са оформени от връзката им с повече от една национална държава. Струва си да се припомни, че основната мисъл на трите антроположки е формулирана от Алфред Шютц около половин век по-рано (вж. Шютц, А. 1999: *Чужденецът*. – В: Коев, К. (съст.). *Чужденецът. Избрани студии*. София, 7–22).

⁵ Вж. Düvell, Franck 2006: *Europäische und internationale Migration. Einführung in historische, soziologische und politische Analysen*. Hamburg.

Хронологичните рамки на изследването са много широки (края на 19-ти – началото на 21-ти в.), поради което основният фокус – „съвременните албански миграции“ (с. 25) са поставени в добре обрисуван исторически контекст, с който е съобразен и пространственият обхват на изследването – историко-географската област Македония до Втората световна война и след това политическият субект с това име като част от Югославската федерация (с. 26–28). Именно историческа е втората глава на книгата. Тя представя социо-културния, политически и икономически контекст, в който се развива разделянето на албанската нация и се обособяват албанските общности в Македония и Косово. Във втората част на главата са описани спецификите на културата и социалната структура на албанците от Македония с цел задаването на база за сравнение, на която да се открият настъпилите вследствие на миграциите промени.

Подобна е целта на първата част на третата глава – да контекстуализира споменатия в горния абзац основен фокус на изследването, за да открие историческите приемствености и разлики между предмодерното албанско гурбетчийство и съвременните албански миграции. Систематичното историческо мислене и подход на автора се проявява на много места в текста, но Трета глава е особено показателна в това отношение, защото в нея в синхрон с избраната теоретична рамка И. Марков, тръгвайки от албанските гурбети по време на Османската империя и албанското национално възраждане, минава през миграционните процеси в периода между двете световни войни и стига до разнообразните елементи и особености на албанските миграции от втората половина на XX в. и до днес (втората част на главата) – период от около 150 години! Ако искаме да добием представа за сложността на тази работа, трябва да имаме предвид многообразието на факторите и дестинациите. Авторът успява да направи и представи на читателя многопластов анализ и задълбочено обяснение на: албанските миграции в Османската империя, Букурещ, София, Америка и Австралия в периода между втората половина на 19 в. и Първата световна война; албанската вътрешнобалканска мобилност в междувоенния период; принудителните миграции в Турция и гурбетите в рамките на Югославия през 1940-те и 1950-те години; албанското гастарбайтерство в Австрия, ФРГ и Швейцария през 1960-те и 1970-те години; последвалото „събиране на семействата“ от средата на 1970-те години до разпадането на Югославия и интензификацията на миграцията по това време; утвърждаването на семейната миграция и разширяването на дестинациите (напр. към Италия) от отделянето на Република Македония като суверенна държава до края на първото десетилетие на 21 в.

По един или друг начин във фокуса на всички антропологични миграционни изследвания попадат различни аспекти на всекидневната култура и транснационалните отношения и практики на мигрантите и техните семейства. На това е посветена Четвърта глава. В нея И. Марков с помощта на добре подбрани, интригуващи цитати на теренния материал е постигнал плътно етнографско описание и подробен анализ на причините и мотивите за заминаване, драмата на самото заминаване и на всекидневието и социалния живот на мигрантите.

Впрочем всички разгледани причини и мотиви са анализируеми посредством push/pull-теорията. В отделна част е обособен въпросът за мигрантското битие на жените и децата. В края на първата част на тази глава И. Марков, демонстрирайки остър изследователски усет, обръща внимание на промените в целите и нагласите на мигрантите в контекста на наложилата се семейна миграция. Дълбочината на анализа намира проявление в убедително представената теза, че гурбетчийският модел на миграция не измества семейния, а понякога те съществуват паралелно и представляват отделни етапи в жизнения цикъл на даден човек. Особен интерес буди последната част от изследването, защото тя се фокусира върху последиците и ефектите на миграциите върху изпращащите общности и места. Тук са разработени няколко големи теми и то на различни нива: промените в семейните структури и отношения, всекидневната култура, транснационалните връзки и практики и социалните статуси на микро и мезо ниво; ролята на паричните трансфери и промените в облика, социалния, културния и икономическия живот на родните места и социалните пространства в тях (мезо равнище); влиянието на миграциите върху етнополитическия конфликт в Македония и Косово (мезо и макро ниво). Прелюбопитна и личен принос на автора е концепцията за преживяването на миграцията като социална норма със статут на „ритуал на преход“ като част от последиците на „културата на миграцията“ – теза, която без съмнение оставя следа в българската антропология на миграциите и предлага на изследователите ново поле за анализ.

Д-р Начо Димитров, главен асистент
Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей
Московска 6А
1000 София
E-mail: dimitrovnacho@gmail.com